

A magyar finnugrisztika kapcsolatai az orosz- országi uralisztikával: azonos és eltérő tudományos érdekek

Ma nem kevés metszéspontot lehet megnevezni a magyar és az oroszországi finnugor kutatók munkáiban. Tudományos érdekeikben az egybeesés területeit már régen észrevették, és az ugyanazon problémák iránti érdeklődést nem kis mértékben éppen az 1872-ben Budenz Józsefnek alapított és általa 20 éven át irányított budapesti tanszék tevékenysége kezdeményezte.

Az első időkben Budenz és a tanítványai, miként ő maga is, végső céljuknak a finnugor nyelvek összehasonlító vizsgálatát tekintették, amelyet tulajdonképpen éppen akkortájt kezdtek finnugrisztikának nevezni. Az 1870-es években a magyar és a vele rokon finnugor nyelvek összehasonlító kutatása új és kevésbé kidolgozott területe volt az összehasonlító nyelvtudománynak. Később a finnugrisztika kitágította határait, kinőtt a komparatisztika keretei közül, feladatának kezdte tekinteni a finnugor és a szamojéd nyelvek más nyelvektől független, szinkrón és nem-összehasonlító vizsgálatát a nyelv minden szintjén. Most a finnugrisztikába beletartozik az uráli népek irodalmának a kutatása is, amelynek bizonyítékaul szolgál az, hogy a jubiláns tanszék vezetője, Domokos Péter professzor irodalomtörténész.

Természetesen, az összehasonlító munkálatok kezdetben nagy mennyiségű különféle finnugor nyelvű, legfőképpen oroszországi finnugor és szamojéd nyelvű anyag gyűjtését követelték meg. Az anyaggyűjtéssel aktívan kezdtek foglalkozni a magyar finnugristák is, sőt, meghatározott szempontból végezték, végeredményben az volt a céljuk, hogy bizonyítékokra tegyenek szert a finnugor nyelvek rokonságáról, a fonetikai megfeleltetésekről és a hangtörvényekről.

A 19. század végén, a 20. század elején a finnugor nyelvek gyűjtői és kutatói lelkes egyedek voltak, akik rendkívül sokat tettek az uralisztika megteremtéséért és fejlesztéséért. Köztük az egyik első hely a magyarokat illeti. Nem ritkán a kutató előbb halt meg, mint-hogy sikerült volna anyagát kiadnia. A nagy gyűjtők megkezdett munkáját tanítványaik és követők fejezték be. Ez jutott osztályrészül Reguly Antalnak, akinek halála után a munkáit Hunfalvy Pál, majd később Pápay József, Zsirai Miklós adta ki. Az előbbi saját gyűjtésű szövegeit Erdélyi István adta közre. Munkácsi Bernát népköltészeti, néprajzi szövegeit Fokos-Fuchs D. R. adta ki *Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken* címmel (MSFOu. 102. Helsinki 1952) (vö. Hajdú 1985:349–350, 367–368 kk). Hasonló sorsra jutottak a finn Castrén gyűjtései, amelyeket Anton Schiefner publikált. Illics-Szvjatics V. M. befejezetlenül maradt nosztratikus szótárát egy nyelvészcsoporthoz fejezte be és adta ki V. A. Dibo szerkesztésében.

Hajdú Péter az *Urali népek és nyelvek* című, Moszkvában oroszul megjelent könyvében (1985:364) a századforduló finnugor terepmunkálatairól szólva a mai uralisztikának és a klasszikus, az összehasonlító-történeti nyelvészeti módszerekkel művelt finnugrisztikának a különbségére rámutatva megállapította, hogy ideálként nem a beszélt nyelv sajátosságainak rögzítése lebegett a gyűjtők szeme előtt, hanem a minél archaikusabb nyelvi formák tanulmányozása. Ezért a minél öregebb adatközlőket, a világtól minél inkább elzárt nyelvjárás-

kat, a minél régiesebb fordulatokat, a minél hagyományosabb szövegeket keresték. Ennek a hozzáállásnak egyrészt az lett az eredménye, hogy a feljegyzések sokasága ellenére nehéz volt tisztán látni a nyelv rendszerét, az átírás bonyolultsága pedig megakadályozta az ideolektusok és az általánosan elterjedt jelenségek elhatárolását. Másrészt ennek a hozzáállásnak a következményeképpen a gyűjtött anyag felhasználásában aránytalanságok mutatkoztak, hamarosan az etimológia és a történeti fonetika – az összehasonlító nyelvészet kedvenc területe – vált a kutatás sarokkövévé. Lassan, de biztosan nőtt és csaknem napjainkig mélyült a szakadék a finnugrisztika és az általános nyelvészet között, amely viszont világszerte kivételesen gyorsan fejlődött és alakult.

Ugyanakkor viszont a terepmunkásoknak éppen ez a nyelvi ritkaságok iránti felfokozott érdeklődése segített a jövő tudományának megőrizni a későbbi, néha kifejezetten romboló oroszországi feltételek közepette nem egy uráli nyelv elavuló elemeit, és ez tette lehetővé, hogy ma ezeknek a nyelveknek a történeti grammatikáját reális nyelvi tényekre és ne rekonstrukciókra építve írassuk meg. Ezzel magyarázható, hogy felbecsülhetetlen értéket jelentenek az első magyar gyűjtők uráli nyelvű szövegei – szövegek, amelyekben az utódok megláthatják őseik eltűnt nyelvi és néprajzi sajátosságait. A magyar kutatók érdeklődése az oroszországi finnugor népek nyelve iránt az utóbbi időkben sem lanyhult, de megváltozott munkájuk jellege: az anyagot új szempontok szerint vizsgálják és gyakran használják az oroszországi gyűjtők anyagát.

Oroszországban a finnugrisztika fejlődése a 20. század elején másképpen alakult: „az anyag elsődleges felhalmozása” nem volt alárendelve az összehasonlító-történeti nyelvészeti módszernek. A finnugrisztika önálló tudományként nem is létezett. Az oroszországi finnugor és szamojéd népek a misszionárius tevékenység tárgyai voltak. A nem-oroszok (*inorogyecek*) nyelvének tanulmányozása szervesen összefüggött a kereszténység terjesztésével, egyes lelkes orosz és finnugor anyanyelvű kutatók erőfeszítései pedig nem ritkán felvilágosító célt szolgáltak, ebből a célból adtak ki kis szótárakat és tansegédleteket.

A kutatók az októberi forradalom után is főként pragmatikus célokat követtek: szótárak összeállítása, iskolai és tudományos grammatikák írása, a húszas évek végétől, a harmincas években az írásbeliség teremtése az európai Oroszország és Szibéria írásbeliséggel nem rendelkező uráli népeinek. A régebbi írásbeliséggel rendelkező nyelvek a nyelvi tervezés objektumai lettek. Az országban megkezdődött az ún. nyelvi építkezés, ezzel teltek el a húszas, harmincas évek. A húszas években lehetővé vált, hogy egyes szakemberek, az akkor gyakorlatilag alig létező, kezdő oroszországi finnugristák tanulmányútra Magyarországra és néhány más nyugat-európai államba utazhassanak, ahol a finnugrisztika fejlett volt. A nyugati finnugristák beutazása Oroszországba, éppen ellenkezőleg, egyre nehezebbé vált és lassan teljesen meg is szűnt. De a fejlődés kezdő lökését már megkapta az oroszországi finnugrisztika, és ebben a magyar és a finn kutatók hatása rendkívül nagy.

A nyugati tudományos körökben elsőként megforduló nyelvész V. I. Litkin volt (Turkin 1995/3–4, 1996/1). Sokat tanult Gombocztól, Szinnyeitől, a most 125 éves tanszék akkori vezető nyelvészeitől, továbbá Munkácsi Bernáttól és másoktól, akikről V. I. Litkin a hazaküldött magánleveleiben és hivatalos útijelentéseiben megemlékezett. Nem egy ízben említette jó magyar nyelvtanárait: „... kezdek magyarul tanulni, kihasználom a lehetőséget, ... egy magyar hallgatót zürjénre tanítok, ő pedig engem magyarra” (Archiv RAN f. 677, op. 2, d. 89, l. 24). „Itt-tartózkodásom fő céljának tekintem a magyar nyelv gyakorlati tanulmányozását. Természetesen emellett járok néhány előadásra (Szinnyei és Gombocz prof.). A magyar nyelv gyakorlati elsajátításának lehetőségei nagyon jók – állandóan ma-

gyar beszédet hallok, állandóan magyar hallgatók között vagyok, akik nagyon jól viszonyulnak hozzám és minden nap tanítanak engem magyarra” (uo. I. 30–31).

Meg kell jegyezni, hogy a magyar nyelv tanulását Litkin Finnországban kezdte el, ahol két félévben hetente 4, illetve 5 órája volt dr. Weöresnél [W. Gyula magyar lektornál] (uo. I. 15). De nem csak a magyar nyelv tanulásának céljából érkezett Budapestre a Budenz-tanszékre. Az 1926. jan. 8-i aspiránsi jelentésének kiegészítésében magyarországi utazása céljáról a következőket írta: „Felettébb szükséges a magyarországi (budapesti) utazás, mert Finnország után Magyarország a második ország a finnugor nyelvek és néprajz kutatásában. Most ott olyan nagy finnugor tudósok dolgoznak, mint Szinnye, Munkácsi, Gombocz, Fuchs és mások. Továbbá sok kutató járt a keleti finnugoroknál, és némelyek gyűjtött anyaga mindmáig nincs kiadva, tehát nem lenne haszon nélkül való a megismerésük.” Litkin minden bizonnyal elsősorban a Reguly- és Munkácsi-féle anyagra gondolt. (uo. I. 3).

A hazatérte után írt munkáiban is számos utalást lehet találni Budenzre, Gomboczra, Munkácsira, Szinnyeire, Balassa Józsefre. Az ő megállapításainak zömét fenntartás nélkül elfogadta, némelyekkel nem értett egyet, némely pedig kiinduló pontul szolgált neki a további kutatásaihoz. Hozzá kell tenni, hogy 1927-ben V. I. Litkin Budapesten, magyar nyelven adta ki az -s névszóképzőről írt bölcsészdoktori disszertációját. Sokat tanult a magyaroktól és utat tört a finnugrisztikában, amikor a komi-zürjén nyelvtörténettel foglalkozott. Az akkor már ismert nyelvjárásokat kutatva addig nem ismert nyelvjárásokat tárt fel, írt le, osztályozta őket, és megalkotta a történeti dialektológiát. Munkáiban szociolingvisztikai szempontokat is érvényesített. Az északi-nagyorosz nyelvjárásokat kutatva, mert hiszen V. I. Litkin eredetileg ruszista volt, A. M. Szeliscsevnak írta szakdolgozatát, arra a következtetésre jutott, hogy a komi nyelvjárásokkal érintkező orosz nyelvjárások fonetikai változásai komi-zürjén hatásra mentek végbe, és ezt fejtegetve megadta a vizsgált terület nyelvi helyzetének részletes jellemzését, a komi-orosz vegyes lakosságú terület térképét (Arhiv RAN f. 677, op. 1, d. 102, l. 15).

Az oroszországi finnugristák tevékenységében sajátos helyet foglal el, miként már említettük, az írásbeliség nélküli népek írásbeliségének megalkotása, az írásbeliséggel már rendelkező nyelvek helyesírási szabályzatának módosítása (az ún. helyesírási „tömegszabvány” kidolgozásáról van szó, amely „az olvasási és írási automatizmusokat segíti elő”, Jakovlev 1931:78). A huszas évek végétől kezdve az oroszországi nyelvészek elé tűzött feladat az új, végső soron majd az ország minden egyes nyelvére alkalmazható, latinizált ábécé megalkotása volt, egy olyan betűtáré, amely alkalmas arra, hogy betűi minden nyelv hasonló hangjait ugyanúgy jelöljék, az egy-két nyelvben előforduló sajátos hangok jelölését pedig mellékjelek alkalmazása tette volna lehetővé. Az „ábécé-építések” elgondolása szerint „az ilyen ábécé felel meg legjobban minden egyes nyelv jellegének és a leghozzáférhetőbb a munkás tömegeknek” (Grande 1933:128). 1931–32-ben 72 nép kapott új ábécét, köztük a finnugor komi-zürjének, komi-permjákok (akiknek már korábban volt cirill ábécéjük), akkoriban állt közel a bevezetéshez a mordvinok és az udmurtok ábécéje (ez utóbbiaknak volt már cirill-betűs ábécéjük), a korábban írásbeliség nélküli vepszék, izsórok, tveri karélok, a Murmanszk körül élő lappok, a hantik, a manysik, a nyenyecék és a szelkupok. Az enyec és a nganaszan akkoriban nyenyec dialektusnak számított (Grande 1933:133–134). Viszont az összes felsorolt uráli nép latinbetűs írásbeliségét már 1937-ben meg is szüntették és bevezették az orosz (cirill) betűs ábécét. A komi ábécé „delatinizációja” két szakaszban ment végbe: kezdetben az ún. Molodcov-féle ábécén volt a sor, amelyet V. I.

Litkin is ellenzett (és ez, sajnos, Litkin későbbi sorsára is hatással volt), aztán 1939-ben bevezették – két latin betű hozzáadásával – a ma is használatos cirill ábécét.

Ez a hánykolódás hol a latin, hol a cirill ábécé között nem vált ugyan hasznára azon népek írásbeliségének, amelyeknek korábban nem volt írásbeliségük, viszont új problémákat eredményezett. Így például feladat lett az írásbeliség alapjául szolgáló nyelvjárás kiválasztása (ez a maga módján a nyelvjáráskutatásnak adott lökést), a helyesírás alapelveinek meghatározása és a nyelvjárások feletti, egységes irodalmi nyelv megteremtése.

Kezdetben azt hangoztatták, hogy egy bizonyos, mind földrajzi, mind gazdasági tekintetben központinak tartott, biztos nyelvi fundamentumot jelentő nyelvjárásra kell építeni, amely alkalmas arra, hogy a nyelvjárások feletti egységes irodalmi nyelv alapja legyen. Akkoriban sokan úgy gondolták, hogy az anyanyelvű iskolai tankönyvek közreadása már annak bizonyítéka, hogy a kérdéses népnek van írásbelisége és – természetesen – irodalmi nyelve. Ugyanakkor azonban néhány nyelvésznek, például V. I. Litkinnek kétségei támadtak, célszerű-e egységes irodalmi nyelvet erőszakolni azokra, akik helyenként jelentősen különböző nyelvjárásokban beszélnek. A kísérlet azonban zajlott, jöllehet a finnugristák hamar arra a következtetésre jutottak, hogy az ilyen hozzáállás igencsak problematikus. Nem zárkóztak el attól a gondolattól, hogy a különféle nyelvjárások nem kevés kifejezésbeli tartalékot jelentenek, amelyeket értelmes óvatossággal fel kell és fel lehet használni, következőképpen elkezdtek írásbeliséget teremteni különféle nyelvjárásoknak is, amennyiben az adott nyelvjárást beszélőknek gondot okozott a másik nyelvjárásban írott szöveg megértése. (Oroszországban az ún. régi írásbeliségű nyelvek, mint például a komi, az udmurt, a mordvin, a már létező, a maga idején egy-két nyelvjárásból létrejött írott nyelvre építették az irodalmi nyelvet).

Ehhez hasonlatos dolgokkal a magyarországi finnugristák nem foglalkoztak. Nem vettek részt az uráli irodalmiság megteremtésében, de széles körben használták a transzkripció, az átírás különféle változatait, így adták ki gyűjtött szövegeiket. Az átírásban (transzkripcióban) és az átbetűzésben (transzliterálásban) mutatkozó nehézségek nem egy nyelvben ma is léteznek. Hogy erről meggyőződjünk, elég csak összehasonlítani ugyanazon szavaknak az írásmódját például Honti László és Ny. I. Tyerjoskin vagy Ny. I. Tyerjoskin és a vaszjugáni osztják nyelvjárásnak nemrégiben szótárt összeállító autodidakta hanti P. K. Mogutajev munkájában. Nem véletlen, hogy a VIII. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson Jyväskyläben az uráli nyelvek irodalmi nyelveinek problémáival foglalkozó szimpóziumban a jubiláns tanszék tagja, Csepregi Márta ennek a problémának a megoldatlanságára hívta fel a figyelmet (Zaicz 1995: 135–139). Ugyanezen a kongresszuson Rédei Károly arról beszélt, hogy 50–100 év kell ahhoz, hogy a most fiatal írásbeliségű népek irodalmi nyelve létrejöjjön (Zaicz 1995: 114, 120). Még inkább pesszimista Irina A. Nyikolajeva, ő élesen tiltakozik az obi-ugor irodalmi nyelvek megteremtésének úgymond szükségessége ellen (Zaicz 1995: 123–127). Valóban, az irodalmi nyelvek hiánya nem jelenti azt, hogy nem létezhetnek írott nyelvek, amelyek írásban rögzítik a kérdéses nyelv beszédhangjait és szavait, és lelassítják a nyelvvesztés folyamatát, miközben nem ritkán olyan erősen oroszosodott változatok, hogy nem az optimális kiejtést tükrözik. Mindezeknek az említett és sok további problémának a kutatását az oroszországi és a magyar finnugristák az utóbbi évtizedekben kéz a kézben végzik.

Oroszország és Magyarország finnugristáinak személyes kapcsolatai sok esetben hozzájárulnak a közös munka eredményességéhez. Például, közös munka eredménye volt a háromkötetes kézikönyv, az *Osznovi*. Grigorovszkij 19. század végi szótárának megtalálása-

ról Csepregi Márta tájékoztatta Je. A. Helimszkijt, aki saját elmondása szerint egy hasznos könyv formájában így tudta kiadni a déli szelkupok írásbeliségének első próbálkozásait. Pusztay János és a tomszki nyelvészek (V. V. Bikonyja, A. A. Kim és a nemrégiben Izraelbe kivándorolt S. I. Kuper) közös munkájának eredményeként jelent meg a szelkup–orosz társalgási könyv és a szelkup déli nyelvjárást képviselő ivankinoi nyelvjárás szójegyzéke.

Oroszországban jól ismertek a magyar szakemberek, köztük a tanszéki munkatársak és tanítványaik munkái, mind a régié, mind az újak. Az oroszországi komparatisták és tipológusok ma is gyakran forgatják Budenz József, Gombocz Zoltán, Munkácsi Bernát, Lakó György munkáit; a nosztratikus kutatásokban, amelyek egyelőre nem tettek szert elismertségre Magyarországon, a felsoroltak mellett Beke Ödön, Szinnyei József, Bereczki Gábor, Rédei Károly, Fokos-Fuchs D. R., Györke József, Hajdú Péter, Halász Ignác és mások munkáit felhasználják. A szamojédokat kutatók ismerik Hajdú Péter, Mikola Tibor, Györke József, Némethné Sebestyén Irén, Labádi Gizella, Márk Tamás, Janurik Tamás és mások munkáit, az obi-ugor nyelvek kutatói pedig Rédei Károly, Bakró-Nagy Marianne, Csepregi Márta, Gulya János, Korenchy Éva és mások nevét. A volgai és a permi nyelvek kutatói szintén ismerik magyar kollégáik kutatásait.

Megvan a „visszacsatolás” is: a magyar nyelvészek gyakran használják fel az oroszországi finnugristák anyagait. Így például G. Ny. és Je. D. Prokofjev, valamint néhány más szerző könyveiből állította össze Erdélyi István a szelkup szótárt, Mikola Tibor pedig elsősorban oroszországi munkákra építve adta ki az enyec nyelv szótárát. Hajdú Péter szamojéd chrestomathiájában orosz és külföldi szamojéd kutatók által gyűjtött szövegeket adott közre. Szij Enikő a *Finnugor Hol–Mi* című könyvében (1990) az uráli népek, régészeti kultúrák elterjedtségét a különféle történelmi időkben, nyelvjárásterületeket és nyelvjárásokat bemutató térképeket, családfákat, leszármazási rajzolatokat, sőt statisztikai táblázatokat is gyűjtött össze olyan forrásokból, amelyek között sok (közel 80) oroszországi finnugrista munkája.

A nyelvészetben közvetett és közvetlen bizonyítékokkal lehet mérni, mennyivel gazdagította egy-egy kutató vagy kutatókollektíva, jelen esetben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszéke a tudományt. A közvetlenek közé tartoznak maguk a finnugrisztika valamely részterületét, a permisztikát, a fennisztikát, a szamojédisztikát stb. taglaló tudományos munkák. A közvetett bizonyítékok – ezek az utalások, nem annyira az ún. referencia-utalások, hanem inkább azok a hivatkozások, amelyek mögött egy-egy valamely tudományos problémát taglaló vita, tárgyyszerű megfontolás áll. Közvetett bizonyítéknak tekinthető az a gyakran rejtett tény, melynek lényege abban foglalható össze, hogy a cikk, a könyv, sőt a szerző egyes vélelmései új elgondolásra késztetik az olvasót, új gondolatokat ébresztenek benne. Mindezeket a közvetett és közvetlen bizonyítékokat a finnugor nyelvtudományban saját szemünkkel látjuk, amikor azokat a jelentékeny tudományos eredményeket nézzük, amelyekkel létezésének 125 éve során a jubiláló finnugor tanszék hozzájárult az uralisztika fejlesztéséhez.

(Szij Enikő fordítása)

IRODALOM

Archiv RAN Id. Архив РАН

Osznovi Id. Основы

ZAICZ GÁBOR (szerk.) 1995 – *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. Budapest 1995.

Архив РАН ф. 677, оп. 1, д. 102 – Исследования В. И. Лыткина: Русские заимствования в коми языке как материал для изучения фонетики северно-великорусских говоров.

Архив РАН ф. 677, оп. 2, д. 89 – В. И. Лыткин Дело № 40. Начато 8/XII-26 – окончено 5/III-33 г. на 96 лл.

БЭ – *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*. т. 8. – Москва 1894.

Венгерские ученые и пермская филология. Сборник статей под ред. В. М. Вахрушева, Б. Ш. Загуляевой, В. К. Кельмакова. – Устинов 1987.

Гранде, Э. Опыт классификация Нового алфавита с точки зрения унификации. – *Письменность и революция*. Сборник 1 (к 6 пленуму ВЦК НА) – Москва–Ленинград 1933. с. 128–137.

Основы финно-угорского языкознания. Под. ред. К. Майтинской, В. И. Лыткина, К. Реден. I–III. Москва 1974–1976.

Туркин, А. И. К 100-летию со дня рождения В. И. Лыткина. Малоизвестные страницы жизни. 1–4. – *Linguistica Uralica* 1995/3–4, 1996/1–2. 1996.

Хайду, П. *Уральские языки и народы*. Москва 1985.

Яковлев, Н. Ф. О принципах построения орфографии в национальных языках. *Культура и письменность Востока*. Москва кн. 7–8. 1931. с. 71–78.